

УДК 371.134

З. Р. Шокірова

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА ЗАСОБАМИ ТРАДИЦІЙНОЇ СИМВОЛІКИ ОРНАМЕНТУ

У статті висвітлено проблему формування професійної майстерності майбутніх учителів образотворчого мистецтва у процесі вивчення орнаменту. Орнамент розглядається як явище матеріально-художньої культури суспільства, у його змістових зв'язках зі світом, із віруваннями та традиціями людства. Такий підхід дозволяє зрозуміти духовний сенс стійкості універсальних орнаментальних мотивів, що проходять через всі культури від найдавніших часів до сучасності, зберігаючи значення цілісного відчуття світу.

У процесі детального вивчення природи орнаменту, основний акцент робиться на феномені спадковості деяких орнаментальних мотивів, аналізуються домінуючі мотиви, які найчастіше зустрічаються в різних народів і різних видах мистецтва нашої країни.

***Ключові слова:** професійна майстерність, фахова підготовка, мистецька освіта, вчитель образотворчого мистецтва, орнамент, символи, мотив, традиційна орнаментика.*

Постановка проблеми. Формування професійної майстерності майбутніх учителів образотворчого мистецтва є першочерговим завданням сучасної художньо-педагогічної освіти. Особливого значення в процесі професійної підготовки студентів надається вивченню орнаменту, який, як явище матеріально-художньої культури суспільства, є проявом єдності художньої культури людства: фундаментальних цінностей усіх епох, зв'язку минулого із сучасним.

Як явище духовне в аспекті світової культури, орнамент мало вивчений. У педагогічній практиці традиційно використовується значення слова «орнамент» як прикраса, візерунок, організований ритмічним чергуванням абстрактно-геометричних або образотворчих елементів, що прикрашають будівлі або предмети декоративно-прикладного мистецтва. Його естетичні, художні якості залежать від призначення, форми, матеріалу предмету. Генеза орнаменту зводиться до стародавніх технологічних процесів, утилітарних потреб людини. Такий підхід виробляє споживацьке ставлення до орнаменту, бездумне формальне його використання.

В умовах культурологічного спрямування сучасної мистецької освіти орнамент слід розглядати в його змістових зв'язках зі світом, із віруваннями та традиціями людства, що дозволяє зрозуміти духовний сенс стійкості універсальних орнаментальних мотивів, що проходять через усі культури від найдавніших часів до сучасності, зберігаючи значення цілісного відчуття світу.

Таке розуміння орнаменту дозволить студентам усвідомити секрет привабливої краси орнаментальних композицій, історію виникнення й розвитку цього дивовижного мистецтва, з'ясувати значення загадкових образів, композицій, ритму в орнаменті.

Велика увага педагогічної науки до формування професійної майстерності майбутніх учителів образотворчого мистецтва доводить актуальність піднятої проблеми й вимагає особливого підходу до вивчення культурологічного феномену орнаменту в системі професійної мистецької освіти.

Аналіз актуальних досліджень. Активний пошук шляхів поліпшення ефективності процесу формування професійної майстерності майбутніх учителів образотворчого мистецтва засобами орнаменту спрямовано на раціональний відбір змісту, індивідуалізації та диференціації практичних завдань, завдяки чому забезпечуються умови для морально-естетичного, інтелектуального та художнього розвитку особистості.

Даній проблематиці присвячено значну кількість публікацій українських та зарубіжних учених, серед яких праці О. Боднаря, О. Бойчука, Г. Гребенюка, І. Зязюна, М. Лещенко, Н. Миропольської, О. Отич, А. Павліва, В. Радкевич, С. Рибіна, О. Рудницької, А. Чебикіна, О. Чебоненка, О. Шевнюк, Р. Шмагала, В. Щербини, В. Шульгіної, Б. Юсова, В. Яблонського та ін.

Сприйняття гармонії кольору, рівноваги форми й кольору, відчуття ритму, які студенти отримують у процесі вивчення орнаменту, дозволяють творчо реалізовувати себе в різних видах творчих завдань, підвищують рівень художньо-творчих здібностей майбутнього вчителя.

Природа орнаменту, його особливості, історія виникнення та розвитку були предметом дослідження Є. Антоновича, А. Бакушинського, В. Василенка, В. Воронової, М. Кириченка, С. Колоса, М. Некрасової, Б. Рибаківа, М. Селівачова, Т. Соколової.

Проблема формування професійної майстерності майбутнього вчителя в сучасній науці розглядається науковцями з позицій філософії, етики, психології, педагогіки. Питання методології й теорії формування особистості вчителя та їх професійної підготовки розглядаються в дослідженнях науковців (С. Архангельський, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, І. Зязюн, Н. Кузьміна, Н. Ничкало, С. Сисоєва, В. Сластьонін, В. Орлова), але й досі питання формування професійної майстерності студентів мистецького профілю засобами орнаменту в системі художньо-педагогічної освіти не стали предметом спеціального дослідження.

Ураховуючи культурологічний феномен орнаменту, вбачається необхідною розробка й апробація теоретично обґрунтованих педагогічних умов формування професійної майстерності майбутнього вчителя образотворчого мистецтва засобами орнаменту. Тільки розуміння орнаменту як живого цілісного художнього організму, що безперервно існує в історичному просторі й часі та пов'язаний з усією культурою

людства, дозволяє усвідомити його унікальність, що дасть змогу підвищити студентам свій художньо-професійний рівень.

Мета статті – на основі стійких універсальних орнаментальних мотивів визначити зміст сучасного орнаменту як компоненту світової культури. Розглянути шляхи формування професійної майстерності студентів у процесі виявлення відмінностей в інтерпретації традиційної символіки й орнаментики та творчого їх використання у власних художніх роботах.

Методи дослідження. В основі методики нашого дослідження лежить використання методів аналізу, узагальнення та систематизації матеріалів науково-педагогічної та методичної літератури, вивчення й узагальнення педагогічного досвіду, ретроспективний, логіко-системний аналіз національної семантики орнаментики.

Виклад основного матеріалу. Вивчення мистецтва орнаменту на факультеті підготовки вчителів образотворчого мистецтва ставить низку навчальних завдань:

- формування у студентів професійного мислення і кругозору, розширення професійних можливостей;
- засвоєння й застосування на практиці спадщини світового орнаментального мистецтва як частини матеріально-художньої культури суспільства;
- набуття практичних навичок у створенні орнаментальної композиції на основі практичного й теоретичного досвіду минулих поколінь;
- вивчення правил побудови різних орнаментальних композицій (стрічковий орнамент, сітчастий, декоративна комбінаторика, монокомпозиція) з використанням різних художньо-графічних засобів вираження (лінія, пляма, крапка, колір, фактура);
- вивчення специфіки й характерних особливостей орнаментальної мови в архітектурі, текстилі, предметах декоративно-прикладного мистецтва, книжкової графіки, необхідних для розвитку композиційного мислення й особливостей вирішення творчих завдань;
- ознайомити з історією виникнення та розвитку орнаменту, його стилями;
- вивчити основні закони й принципи композиційної побудови орнаментів;
- формувати вміння використання основних принципів композиційної побудови орнаменту, виконувати орнаменти різних видів, використовувати символіку орнаменту як засобу художньої виразності;
- забезпечити розуміння традиційних схем побудови орнаменту;
- формувати емоційно-ціннісне ставлення студентів до дійсності через творчі завдання.

Студенти знайомляться з основними теоретичними положеннями, що стосуються природи, специфіки, історії та структури орнаменту.

На прикладі видатних європейських і східних культур (від. Ст. Єгипту до європейської культури кінця XIX ст. – поч. XX ст. викладач систематизує закономірні фази становлення орнаменту, властиві для кожної культури і основні етапи його історичного розвитку. Теоретичний матеріал ілюструється графічними схемами, фотографіями творів відомих художників (того чи іншого досліджуваного періоду) творів декоративно-прикладного мистецтва, книжкової графіки, архітектурних об'єктів, великою кількістю методичних посібників і студентських робіт із методичного фонду. Це дає можливість познайомити студентів із різними формами стилізації та безліччю графічних засобів, що застосовуються в орнаментальній композиції й навчитися використовувати їх для виконання практичних завдань.

У процесі детального вивчення природи орнаменту основний акцент робиться на феномені спадковості деяких орнаментальних мотивів, аналізуються домінантні мотиви, які найчастіше зустрічаються в різних народів і різних видах мистецтва нашої країни.

Українському мистецтву властивий своєрідний арсенал мотивів та образів, які стали основою народного орнаменту. Протягом багатьох століть орнаментика була широкою сферою мистецької творчості, основним методом пізнання природних ритмів і циклів, засобом передачі інформації та творчості культур. Як і в кожного народу, в орнаментиці українського мистецтва відображені різноманітні світоглядно-ціннісні уявлення, переконання, ідеали. Як зазначає М. Селівачов, соціокультурна універсальність орнаменту, його властивість і місце та значення, які він посідає в національній культурі, – то один із важливих індикаторів якості й оригінальності даної культури [5, 13]. Для української народної орнаментики властиві цілісні зорові та словесні образи, просторове декоративне вирішення та символічний підтекст, світоглядно-ціннісні основи української культури в її історичному розвитку.

На думку В. Дряпіка, «народне мистецтво завжди було й залишається носієм фольклорних традицій національної культури, духовної спадщини народу», оскільки особливості образної мови творів народного мистецтва тісно пов'язані з життям, побутом людей, їхніми звичаями, навколишньою природою і предметним оточенням, тобто розкривають споконвічні цінності духовного життя українського народу [2, 30].

У вивченні орнаментального мистецтва майбутніми вчителями образотворчого мистецтва важливе значення приділяється традиційній символіці й орнаментиці. Студенти вивчають семантику найбільш значимих архаїчних символів, серед яких найважливішими є геометричні символи (крапка, коло, трикутник і квадрат). Такі знаки-символи виконують сакральну й естетичну функції. Знаки-зображення в символічній формі відтворюють сутність людського буття, кодову систему Всесвіту.

Народний орнамент нараховує тисячі варіантів. Аналіз сучасних орнаментальних мотивів доводить, що вони здебільшого повторюють давні орнаменти та їх елементи, семантика орнаментальних мотивів запозичена з глибини віків.

Вивчаючи орнаментальні зображення, вчені стверджують, що необхідно виявити першооснову, зміст елементів композицій народного мистецтва, розшифрувати старовинну символіку, вивчати не лише його естетичну цінність, але розглядати «при широкому комплексному вивченні всієї історичної культури, всієї еволюції людського мислення в найширшому хронологічному діапазоні – від далекої первісності до середньовіччя й далі до сучасності» [4, 124].

Для створення власних проектів студенти знайомляться з різними видами орнаментів у всіх видах декоративно-прикладного мистецтва (гончарство, вишивка, писанкарство, килимарство). Особлива увага приділяється знайомству з регіональною орнаментикою. Після ознайомлення студентів із традиційною символікою та орнаментикою, ретельного вивчення їх використання у творах народних майстрів, студенти приступають до виконання власних проектів. У виконанні творчих завдань студенти вдало поєднують народні художні традиції із сучасними технологіями.

Вивчаючи автентичну народну орнаментику країн Заходу, орнаментні знаки та символи розглядаються науковцями з погляду семіотики, міфології, психологічних аспектів творчості, сприйняття мистецької інновації. Зміст орнаменту усвідомлюється повніше, коли супроводжується розглядом із внутрішнього поетично-ідейного значення візерунка, побудованого на ґрунті національно-культурної традиції, і розкривається методами етнографії, фольклористики, релігієзнавства, семіотики, мистецтвознавства.

У дослідженнях тотожного й відмінного змістового насичення орнаментальних знаків і символів у різних культурних контекстах орнамент постає своєрідною інформаційною системою, у якій візуальним знаком є емоційні асоціації та вербальні значення, відображені в народних назвах візерунків, їхніх деталях, композиціях, колірних, фактурних особливостях [6, 134].

У процесі вивчення орнаментального мистецтва студенти роблять копії орнаментів, аналізуючи специфіку, пластико-ритмічний лад, стиль, світоглядну сутність та релігійну моральність зображувальних мотивів. Виконання самостійних практичних завдань дає студентам можливість закріпити вивчений матеріал і використовувати його в подальшій (у якості методичних посібників) педагогічної діяльності.

Для виконання практичних завдань студенти повинні самостійно вибрати орнаментальні мотиви на основі зібраного й вивченого матеріалу, на основі яких створити новий орнаментальний образ у власній творчій роботі, використовуючи прийоми побудови орнаментальної композиції. Пошукові варіанти композиції та орнаменту виконуються олівцем (5–7 шт.).

Найбільш вдалий варіант вирішується в ахроматичній гамі й переноситься на планшет для подальшої колірної розробки. Основна частина практичних робіт виконується під керівництвом викладача.

Це дає можливість познайомити студентів із різними формами стилізації й виробити вміння працювати з різними графічними засобами, що застосовуються в орнаментальній композиції.

Так, наприклад, на занятті з теми: «Графічний лист за мотивами давньогрецького орнаменту» студенти вивчають класичний грецький орнамент, який дійшов до нас у формі вазопису і архітектурного декору.

Студентам пропонується завдання виконати копію давньогрецької вази, що передбачає виконання малюнку лінійно-конструктивної форми вази з подальшим оздобленням грецьким орнаментом (заповнення може бути ярусним, вільним розписом із використанням фігурних мотивів, ритмічний лад, «звіриний стиль»). На цьому самому аркуші студенти повинні побудувати орнаментальні ряди з використанням абстрактно-геометричних елементів стародавнього грецького декору.

Завдання: створити композицію, підібрати оригінальну конфігурацію об'єктів. Вірно витримати розмір зображувальних фігур, їх співвідношення з величиною аркуша. Гармонійне композиційне розташування всіх образотворчих форм на площині аркуша. Дотримання пропорційних співвідношень всіх орнаментальних форм і мотивів по відношенню один до одного. Використання елементів давньогрецького декору: меандр, плетінка, намиста, валюта, спіраль, коло, хрест, квадрат, акантовий лист. Досягти органічного зв'язку орнаментального мотиву з конструкцією вази. Використати стилізацію форм тваринного світу в орнаментальні мотиви.

Рішення: лінійно-плямове. Домогтися найбільш художньої виразності в графічному рішенні роботи. Матеріал: туш. Пошукові варіанти виконуються олівцем (5–6 шт.). Формат листа: А 3.

Досліджуючи витоки національного мистецтва орнаменту, студентам пропонується виконати завдання на орнаментальне заповнення кола, квадрата, трикутника, використавши знаки та символи трипільського орнаменту.

На думку багатьох дослідників, трипільська орнаментика мала релігійно-магічне навантаження й використовувалась як своєрідний запис світоглядної інформації. Коли дивишся на прикарпатські писанки та килимові візерунки Поділля, спадає на думку, що нашим сучасникам передалися генетично вміння, здібності, творчість і майстерність трипільського ужиткового мистецтва [7, 73].

Велика кількість основних мотивів трипільського орнаменту, зокрема подвійні спіралі, меандр у вигляді спіралі довкола посудини, стилізовані зображення форм рослин і тварин, різноманітні хрести в колі – зустрічаються в українських народних вишивках, розписах, килимах, народній кераміці, у великодніх писанках. Різноманітність форм, якість

посуду та його розпису зробили трипільську кераміку яскравим мистецьким феноменом неолітичної доби, засвідчили високу майстерність і потяг стародавніх жителів України до краси.

Малюнки на трипільській кераміці донесли до нас сцени поклоніння сонцю, заклинання дощу тощо. Трипільці нагромадили знання про космос і зоряне небо, що простежується на символічних зображеннях [1,12].

Студентам пропонується вивчити стиль елементів трипільського орнаменту; проаналізувати специфіку пластико-ритмічного ладу й на основі копій створити новий орнаментальний образ; виконати композиції в трьох геометричних фігурах з орнаментальним заповненням трипільськими мотивами. Студенти повинні навчитися працювати з першоджерелами, не механічно копіюючи, а творчо переосмислюючи матеріал.

Завдання: правильно скомпонувати орнамент у заданій формі; врахувати в роботі симетричне сприйняття площини; навчитися працювати з елементами різної форми; згадати, як впливає форма зображуваного мотиву на рівновагу композиції; домогтися органічного взаємозв'язку орнаментального мотиву з формою (змістовий і логічний зв'язок між вибором орнаментальних мотивів і формою); використати правила побудови орнаментальної композиції – всі види симетрії (дзеркальна, осьова), асиметрії та всі види рівноваги. Виконати 5–7 варіантів композицій олівцем, вибрані варіанти виконуються в кольорі. Кольорові рішення 3–4 кольори з використанням гармонії кольорів, властивих трипільському живопису. Матеріал: гуаш, акварель, білила. Формат листа: А 2.

Досліджуючи орнаментальне мистецтво України, студенти усвідомлюють, що український народ створив не просто багату орнаментику, а невичерпне джерело просторових варіантів і їх лексичних позначень. Українська народна орнаментика є «живим літописом» історії культури, відображає всі етапи її становлення.

Висновки. Вивчення орнаментального мистецтва в системі художньо-педагогічної освіти вимагає нових підходів до розуміння змісту орнаменту як культурологічного феномену, що об'єднує різні культури, минуле й сучасне.

Традиційна орнаментика українців, як важлива складова частина світової системи символів, є ефективним засобом формування професійної майстерності майбутніх учителів образотворчого мистецтва.

Українська народна орнаментика, як сукупність зорових і словесних образів, просторового декоративного вирішення та символічного підтексту, вимагає комплексного дослідження цих компонентів і потребує детального наукового аналізу й розробки технологій для вивчення студентами мистецького профілю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бонь О. І. Історія України: Курс лекцій : навч. посіб. / О. І. Бонь, О. Л. Іванюк. – К. : Вища школа, 2008. – 463 с.
2. Дряпіка В. І. Розкриваючи естетичні цінності українського народного мистецтва / В. І. Дряпіка, Н. С. Савченко // Книга для вчителя. – Кіровоград : ТОВ «Імекс ЛТД», 2002. – 151 с.
3. Кириченко М. А. Український народний декоративний розпис : навч. посіб. / М. А. Кириченко. – К. : Знання-Прес, 2006. – 228 с.
4. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1981. – 608 с.
5. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / М. Селівачов. – К. : Редакція вісника «АНТ» : Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – XVI. – 400 с.
6. Селівачов М. Р. Українська народна орнаментика XIX–XX ст. (іконографія, номінація, стилістика, типологія) : автореф. дис. ... докт. мист. / М. Р. Селівачов. – К., 1996. – 54 с.
7. Носаченко Т. Б. Стародавнє мистецтво як засіб етнокультурного виховання студентів/ Сборник научных докладов «Научная и техническая информация в планировании и осуществлении научных исследований и реализации проектов». – Варшава, 2014. – Ч. 3. – С. 72–76.

РЕЗЮМЕ

Шокирова. З. Р. Формирование профессионального мастерства будущих учителей изобразительного искусства средствами традиционной символики орнамента.

В статье поднимается проблема формирования профессионального мастерства будущих учителей изобразительного искусства в процессе изучения орнамента. Орнамент рассматривается как явление материально-художественной культуры общества в его содержательных связях с миром, верованиям и традициям человечества. Такой подход позволяет понять духовный смысл устойчивости универсальных орнаментальных мотивов, проходящих через все культуры от древнейших времен до современности, сохраняя значение целостного ощущения мира.

В процессе детального изучения природы орнамента основной акцент делается на феномен наследственности некоторых орнаментальных мотивов, анализируются доминантные мотивы, которые чаще всего встречаются у разных народов и в разных видах искусства нашей страны.

Ключевые слова: профессиональное мастерство, профессиональная подготовка, художественное образование, учитель изобразительного искусства, орнамент, символы, мотив, традиционная орнаментика.

SUMMARY

Shokirova Z. Formation of professional skills of teachers by means of traditional fine art ornament symbols.

The article raised the problem of formation of professional skills of fine arts teachers of in the process of making an ornament. The ornament is seen as something material – the artistic culture of the society in its relations with the world of content with the beliefs and traditions of humanity. This approach allows us to understand the spiritual meaning of sustainability of the universal ornamental motifs that run through all cultures from ancient times to the present, keeping the value of a holistic sense of the world.

Students are introduced to the main theoretical propositions concerning the nature, specificity, history and structure of the ornament.

The perception of color harmony, balance of form and color, rhythm that students are in the process of studying ornament, can creatively realize themselves in different kinds of creative tasks, increase the level of artistic and creative abilities of future teachers.

During the detailed study of the ornament nature the author focuses on the phenomenon of heredity of some ornamental motifs; analyzes dominant motifs that are most often found among different people and different kinds of art of our country. For Ukrainian art is peculiar such kind of arsenal of motifs and images, which were the basis of national ornament. For many centuries the ornamentation was a wide sphere of artistic creation, the main method of knowledge of natural rhythms and cycle's means of conveying information and work cultures. The focus is on traditional ornamentation and symbolism. Students learn the semantics of the most important archaic characters, among which the most important are geometrical symbols (point, circle, triangle and square).

To create their own projects, students are introduced to different kinds of ornaments in all kinds of arts and crafts, with features of regional ornaments. In performing creative tasks students successfully combine folk art traditions with modern technology.

Key words: *professional skills, professional training, art education, teacher of fine art, ornaments, symbols, motif, traditional ornaments.*